

MIKSZÁTH ÉS A SZATÍRA

Ha a szatíra és Mikszáth kapcsolatáról van szó, valószínűleg nem maradhat említetlenül egy vaskos, majd 600 oldalas monográfia, amelyet leginkább úgy írhatunk le mint a századvég satirikus irodalmának történetét, és azért nem maradhat említetlenül, mert a címe *Humor és szatíra Mikszáth korában*. Hát akkor essünk túl ezen az említésen: Szalay Károly írta 1977-ben, és az első mondata így hangzik: „A szatíra, a humor, az irónia nem műfaj, nem műforma”.¹ Úgy látszik ebből a mondatból, hogy humor, szatíra és irónia fogalmai között nem nagyon tesz különbséget; a következő két oldalon elhatárolja ugyan egymástól a humort és a satírárt, de egyfelől az iróniával már nem bajlódik, másfelől a könyv egészében ehhez a három összemosódó fogalomhoz még hozzámosódik a komikum és a gúny is, és még ki tudja, mi minden. Ezt a laza fogalomhasználatot némiképp legitimálhatná az a lazaság, amellyel Mikszáth használta a szatíra szót, ha nem várnánk el sokkal szigorúbb fogalomhasználatot a XX. század második felének irodalomtörténetétől, mint a XIX. század végi szepírótól. Csakhogy furcsa lenne egy mikszáthi (vagyis Mikszáth szövegeire vonatkoztatható) szatírafogalmat úgy kialakítani, hogy a mikszáthi szóhasználatnak egyáltalán nem szentelünk figyelmet. Viszont ez a használat nagyon sokféle és messze nem következetes, amit csak részben magyaráz az életmű nagysága és sokfélesége. Jobb magyarázat lehet, hogy a korabeli szóbeliségben is nagyon sokféle lehetett a fogalomhasználat.

JUVENALIS

Ha az a kérdés, mit tudott Mikszáth a satíráról, vagy inkább mit értett satírán, először is viszonylag világosan látszik a satíra és a római irodalmi hagyomány, azon belül is Juvenalis összekapcsolásának tudatossága. Az utóbbi évtizedekben Susan H. Braund rengeteget tett annak érdekében, hogy mindenkivel megértesse, az, ami juvenalisi satíráként él a köztudatban (a düh, a felháborodás, a harag beszéde) Juvenalis életművének egészére sem jellemző, az csak az első két könyv, vagyis az első hat satíra beszédmódja, amely a továbbiakban átadja a helyét egy ironikusnak.² De bármennyire igaza is lehet neki Juvenalisra vonatkozóan, maga az a tény, hogy ezt ilyen intenzitással kell vissza-visszatérően sulykolnia, megvilágítja, milyen mélyen él a nyugati közgondolkodásban Juvenalis

¹ Szalay 1977: 5.

² Ez természetesen csak egy Braund finom elemzéseinek tézisei közül, de mindenképpen az egyik központi, több könyvében visszatérő tézise (Braund 1988 és 1992).

első szatírának, vagy még inkább első szatírájának elméleti hatása, a *difficile est satiram non scribere* gondolata, hogy tudniillik a szatíra úgy keletkezik, hogy a szatíráró szembesülve az erkölcsileg visszataszító valósággal szinte reflektálatlanul árasztja ki felháborodását. Hogy ez mennyire közkeletű szatírafelfogás a századvégen, azt Mikszáth Gyulai Pál verseiről írott kritikája mutathatja a legjobban. Maga a kritika is mulatságos, minthogy Mikszáth nem győz azon a helyzeten viccelődni, hogy egy kritikus műveit kritizálhatja, illetve hogy a szigorú kritikus milyen elnézően ítéli meg saját irodalmi termését. A kritika címe *Mikor a hóhért akasztják*, első mondata pedig így hangzik: „Gyulai Pál kiadta költeményeit, harmadik bővített kiadásban, ahelyett, hogy folyton szűkített kiadásban adná ki, elhagyogatva a gyengéket”.³ Gyulai verseskötetének műfaji sokféleségét így jellemzi: „Van a kötetben minden fajtájú vers, ballada (ezek közt a legsikerültebb Pókainé), szatíra, a Széchenyieskedők, voltaképpen versekbe szedett vezércikk, van bordal (de az olvasónak úgy rémlik, hogy talán nem is bor, amit a költő iszik, hanem málnaszörp)”. Ezekhez *A széchenyieskedőket* illető megállapításokhoz Mikszáthnak nem volt szüksége különösebb kritikusai éleslátáshoz; a vers alcíme Satira, és a 6. sorban „rímes próza”-nak nevezi magát. A kilencedik sortól kezdődően viszont mintha csak a juvenalisiként közismert szatírakoncepciót fejtené ki (hogy tudniillik a szatíráíró körülvévő társadalom olyan romlott, hogy ő kénytelen dühödt versekben ostorozni a jelenségeket, a társadalmi tapasztalat lényegében közvetlenül, akár a költői szándék ellenére válik szatirikus költeménnyé):

Nem az én hibám, hogy Pegazusom szárnya
Megtörve és szilaj haragnak árnya
Lelkembe' mindent sötéttel borít,
S hervasztja a dalok virágait.⁴

De hogy ez a koncepció Mikszáthnál is jelen van, arra nem csupán ezt a közvetett bizonyítékot lehet felhozni (hogy ismert egy Gyulai-verset, amelyben a kritikusfejedelem ezt a domináns koncepciót fogalmazta meg). Budapest városirányítása pesti évei alatt gyakran szolgált céltáblájául. Az 1891-es helyhatósági választások kapcsán így rohan ki a budapesti közállapotok ellen *Ki a vivát?* című szövegében: „Minden Abderára emlékeztet, amit látunk és amit látni fogunk. Vén Juvenalis, ide jöjj írni szatírákat. Itt látod meg legtökéletesebben hasra borulva emberedet a király lova előtt. Itt zsugorodik össze a legkisebbre a nagyúr előszobájában. Itt jár a legpeckesebben, két arcát felfújva az aprók között. Ide jöjj, Juvenalis.”⁵ Látjuk: Juvenalis maga a szatíráíró, és a szatírat a visszataszító emberi viselkedés látványa hívja ki, ráadásul a részlet retorikai megformált-

³ Mikszáth 1988a: 37.

⁴ Gyulai é. n.: 79.

⁵ Mikszáth 1987b: 55.

sága is az indulat, a felháborodás diskurzusát idézi meg. A szatíraíró pozíciója alapvetően a látás (a látni ige itt háromszor fordul elő az első három mondatban), és a látvány keltette felháborodás egy töredezett beszédben látszik közvetlenül megnyilvánulni. Ez a látszat természetesen retorikai teljesítmény: az anafora („Itt...” háromszor), az ismétlés („Juvenalis, ide jöjj” és „Ide jöjj, Juvenalis” – persze khiasztikusan), az aszündetonos parataxis (az „embered” viselkedése három különböző helyzetben), az elliptikus szerkesztés (nehéz is az „embered”-et beleilleszteni a két második képbe) mind olyasmi, amit az antik retorika az indulatos részek megformálásához ajánlott. Magyarországon nagyon sokáig oktattak retorikát az iskolában, és Mikszáth is tanult ilyesmit, de mégsem hiszem, hogy itt a retorikai stúdiumok hatnak: ő a juvenalisi szatíra beszédmódjára alludál ebben a rövid részletben kiváló stílusérzékkel, és a retorikai fogalmak segítenek, hogy ezt a rájátszást meg lehessen ragadni.

És végezetül még egy Juvenalis-hivatkozás. A *kis primás* végén Mátyás király látogatóba érkezik a gyermek esztergomi érsekhez, aki éppen egy fa tetején foszt ki egy madárfészket, és megörülvén a királynak eldönti, hogy rántottát süttet neki a tojásokból. Míg Mátyás a lakoma végén kedvetlenül eszi a tojásokat, az olasz gyermek hercegprimási kinevezését amúgy is rosszalló főurak pusmogznak, és az egyik azt mondja: „Difficile est satiram non scribere. (Nehéz szatírárt nem írni.)”⁶

Csakhogy erre a másik főúr kisvártatva azt feleli:

– Én már ki is komponáltam. Egy föliratot kell bevésíteni ide a falba: »Hic fuit Mathias rex, Comedit ova sex«.

– Ugyan ne prézsmítáljanak itt deákul – duzzogott Frangepánné.

Mire Czobor a másik oldalra hajolt és a bal szomszéd révén adta odább Ujlaki azóta híressé lett pasquillusát; s hogy gyorsan utazott a kis asztali csemege, mutatta, hogy a vigyorgás, nevetgélés már a túlsó oldalon gyúl ki az ajkakon és szemekben. (Uo.)

Frangepánné megjegyzése mintha azt mutatná, hogy ez az egész szatíraügy a latinus műveltségű, nemesi férfihagyományhoz (az iskolához és a közélethez?) tartozik, amely valamelyest még élt a XIX. század végén is.⁷ Amit Ujlaki szatí-

⁶ Mikszáth 1956a: 114.

⁷ Hogy mennyire, azt a fent idézett szöveghely alapján sem szabad eltúlozni. A beszélgetést ott Czobor kezdi a következő idézettel: „Non datur saltus in naturam. (A természetben nincs ugrás).” A *sententia* Leibniz (nála: *natura non facit saltus*) összefoglalása bizonyos arisztotelészi tanokról, amelyet sokan átvettek Linnétől Darwinig. Ezt és a Juvenalis-idézetet a narrátor lefordítja az olvasók kedvéért. Csakhogy: a fordítás érthető a kontextusban (lám, egy gyerekből nem lesz igazi primás, csak mert a király úgy döntött), a latin viszont nem ezt jelenti („nem lehet beleugrani a természetbe”), merthogy az idézet pontatlan, van egy felesleges *m* a végén. A kritikai kiadás vagy egy az alapján készült újabb népszerű kiadás olvasója nehezen veszi észre Mikszáth másik bakiját: hiába tekintette olyan közismertnek a hat tojásos rigmust,

rának nevez, az a narrátor szerint pasquillus, és magában a latin szövegben nagyon nehéz lenne bármi szatirikusat vagy személyeskedően gúnyosat felfedezni. A rigmus keletkezésének számos történetváltozata létezik a Mátyás-hagyományban, de Mikszáth előtt egyik sem irányult a király ellen. Több helyet is mutogattak a felvidéken, ahol Mátyás egy vadászalakoma emlékére ezt a rigmust a sziklába vésette, és több variáció is van arról, hogy álruhás vendégként megszegyenyített valakit azzal, hogy egy hátrahagyott üzenetben (falra írva⁸ vagy tányér alá rejtett cédulán⁹) felfedte kilétét. A megszegyenyítéses változatokban Mátyásnak elég ezt a nagyon is hétköznapi tény (hogy megevett hat tojást) közölnie ahhoz, hogy az illető magába szálljon, és saját viselkedését a szerényen tojáséttelt evő álruhás királyéval összemérje. Vagyis a kontrasztos szöveggörnyezet teszi hatásossá az üzenetet. Hasonlóképpen válik nevetségessé a rántottát evő király Ujlaki versében, nem a vers szellemessége folytán, hanem pusztán azért, mert az adott helyzetben a király tényleg nevetségessé vált, és a vers egyszerűen rámutat erre a helyzetre. De ettől ez már szatíra vagy pasquillus lenne?

A *kis primás* finoman fogalmazva is egy ócska giccs, amiben a szolga hiába kap hercegi nevelést, semmiképpen sem tud hercegként viselkedni, és nagy erénye, hogy zokszó nélkül eltűri ura helyett a szigorú nevelő pálcáját, kifejezetten szolgálóerény, míg a herceg szolgaruhában is nagy jellemnek bizonyul, és szolgasorban is megmutatkoznak nemesi erényei. Ami talán érdekes itt, az a Mátyás-hagyomány kiforgatása. Nem Mátyás az, aki álruhában járja az országot, hogy leleplezze a hatalmasok gögjét, és megjutalmazza a szegények eszességét és jóságát. Itt egy álruhás herceg áll be Mátyás szolgájának, illetve egy hercegnek öltözött szolga teszi lóvá a királyt. És ha a Mátyás-mesék gyakran azzal érnek véget, hogy a király igazságtevő gesztusa révén a gazdag és a szegény helyet cserél, itt ez a helycsere a király tudta nélkül, de a szemé előtt zajlik le. Az álruhás játéknak ehhez a kifordításához jól illik, hogy a valóban közismert rigmusnak is olyan kontextust teremt az elbeszélés, amely mindent a visszájára fordít: a tojásévés itt Mátyást szégyení meg. Az állítólagos szatíra pusztá rámutatás tehát a szégyenletes helyzetre, ami még mindig értelmezhető a juvenalisi tradíció folytatásaként, hiszen a szatirikus beszélő ott azért elégedhet meg a pusztá rámutatással (illetve a rámutatások sorolásával), mert a viselkedés társadalmi-eti-

hogy azt már le se fordította, a *comedit* szót, mind a kéziratban, mind az összes kiadásban *commedit* alakban írta le (nyilván a *communis, commodus* analógiájára, amelyeknek származékai éltek az akkori művelt magyar társalgási nyelvben). A helyesírást csak Bisztray Gyula javította ki a kritikai kiadásban – kérdés lehet, hogy helyesen tette-e. A magyar helyesírást általában modernizálta, de ahogy az „*in naturam*” kifejezést nem javította ki, meghagyhatta volna ezt a pontatlanságot is, ami jellemezheti Mikszáth latintudását. Két hiba három rövidke latin idézetben meglehetősen alacsony szintű nyelvtudásra utal: a latin idézet többé-kevésbé rögzült szemantikai egységként szerepel Mikszáth magyar nyelvben, latin grammatikájá érdektelen, viszont speciális stiláris regisztert szolgált meg.

⁸ Tóth 1898: 132

⁹ Mikszáth 1974: 106

kai értékelését egyáltalán nem tekinti vita tárgyának, amennyiben egyszerűen ráhagyatkozik a hivatalos diskurzus hatalmi értékrendjére.

ZŰRZAVAR

Van a szatíra szónak néhány olyan használata is Mikszáthnál, amit nagyon nehéz lenne a ma szokásos jelentések, pláne az irodalomtudományos diskurzus vagy akár az irodalomtörténeti tudás alapján megérteni.

A romanticiizmus című írás vége így hangzik: „Íme, uram, ez az egész történet, amit önnek el akartam mondani. Egy csomó hülyeség összerakva. Egy szatíra akar ez lenni a szobalányok kedvenc olvasmányairól.”¹⁰ Itt ma alighanem paródiát mondanánk, és ugyanez a helyzet *A Noszty fiú esete Tóth Marival* szó szerint megismételt beiktatási beszédével is: „Tomboló éljen-orkán zúgott fel minden oldalon, még a nemzetiségiek is tapsoltak, mert ők azt hitték, hogy ez most már csak mint szatíra értelmezendő.”¹¹

De a paródia nem az egyetlen fogalom, amit a szatíra „helyettesíthet”. 1872. szeptember 11-én Mikszáth a következőket írta egy szerelmeslevélben leendő feleségének:

Milyen szemtelen szatíra az megint a sorstól, hogy amikor elhozza azt az időpontot, hogy kezdünk egymástól távolodni, velem azt az infámis tréfát csinálja, hogy még százszor szebbnek lássam, mint aminőnek eddig tartottam.¹²

Azt hiszem, a sors szatírája helyett ma inkább a sors iróniáját szokás emlegetni. És itt nem arról van szó, hogy egy fiatalember, egy leendő író egy magánlevélben rosszul használja a fogalmakat. A sors szatírája az a szatíra, amit Mikszáth a leggyakrabban emlegetett írásaiban.

„Lehetséges-e, hogy a sors ilyen iszonyú szatírát űzzön egy életből[?]” – kérdi 1878-ban, amikor az egész életében népszerű Szigligeti Ede azokban a napokban hal meg, amikor egy szerencsétlen színházvezetési manőverrel az egész közvéleményt maga ellen hangolta.¹³ A következő évben már Szegedről szidta a kormányt: „Szatíra az, hogy egy gróf Szapáry Gyula, aki semmihez sem ért a világon, vezeti pénzügyeinket, s egy Kemény Gábor a kereskedelmi miniszterünk, aki az »egyszeregy«-en kívül egyebet ugyancsak nem tud a kereskedelemügyről”.¹⁴ Matlekovits államtitkárról így hangzik a költői kérdés

¹⁰ Mikszáth 1956b: 164.

¹¹ Mikszáth 1960: 1., 140.

¹² Mikszáth 1962: 99–100.

¹³ Mikszáth 1968a: 43.

¹⁴ Mikszáth 1967: 87.

1886-ban: „Hát nem különös szatíra az a sorstól, hogy éppen az az államtitkár úr, aki arról tette magát híressé minden időkre nézve, hogy szereti, ha emlegetik – most az egyszer nem szereti, ha emlegetik?”¹⁵

Egy 1886-os novellában a főhős alig várja gyermeke születését, mert azt reméli, jómódú felesége, aki fukarul bánik az élelmiszerekkel, ettől majd megváltozik. És: „Végre egy éjszakán megjött a világra a »kis kapocs« [ti. a férj és a kamra között]. Egészséges pufók gyerekecske – fogakkal. (Milyen szatíra ez is!)”¹⁶ *Az eladó birtok* egyik szereplője így panaszodik: „Kár, hogy nincsenek fiaim [...]. Két képviselő rokonom van és egy fiam sincs. Hát nem szatíra ez? Nem borzasztó ez?” – tudniillik mert lenne lehetősége a fiait jövedelmező állami hivatalokba helyezni, de nincsenek.¹⁷

A „sors szatírja” kifejezés még könnyen értelmezhető „a sors iróniája” analógiájára, és az a mondatszerkezet sem különösebben bizonytalanítja el a szatíra fogalmát, hogy ez (ti. ez az élethelyzet) szatíra. Valami olyasmi ez, ami szatírákban szokott előfordulni, illetve az élet egy szatíráíró fantáziájával dolgozik. Vannak azonban olyan szerkezetei is Mikszáthnak, amelyek ennél nagyobb bizonytalanságot keltenek. A *Magyar Grác* című szöveg apropóját állítólag¹⁸ egy olvasói levél adja, mely szerint Buda kiváló lakhely lehetne nyugalmazott katonatiszteknek; a cikk zárómondatai így hangzanak:

Beláttuk, de mégis felkacagtunk. Vajon mikor arra kívánja figyelmeztetni bajtársait, hogy milyen csendes, nyugalmas hely ez, nem jelent-e meg az ő ajkán is egy keserű mosoly? Nem érzi-e még ő is, hogy ebben milyen szatíra van?

¹⁵ Mikszáth 1979: 158.

¹⁶ Mikszáth 1980a: 95.

¹⁷ Mikszáth 1957a: 98.

¹⁸ A cikk ezzel indítja gondolatmenetét: „Azt írja tisztelt előfizetőnk...” Bisztray Gyula, a kritikai kiadás adott kötetének sajtó alá rendezője a cikk keletkezésének ismertetésében hitelenek fogadta el a szöveg diskurzusát mint életrajzi adatot: „A hazafi keserűségét viszont az a javaslat váltotta ki benne [Mikszáthban], melyet egy penzionált ezredes küldött be a lap szerkesztőségének”. (Bisztray 1970: 148.) Minthogy Bisztray sem találta meg a *Pesti Hírlapban* az olvasói levelet, és a Mikszáth-szöveg nem a lap szerkesztőségi üzenetei közt jelent meg (ahol szokás volt a beküldött anyagokra, azoknak közlése nélkül reflektálni), könnyen elképzelhető, hogy az ezredes levele fiktív. A nyugalmazott ezredes mindenesetre olyan előfizetője a *Pesti Hírlapnak*, aki „a királyfiék ünnepélye alkalmával” látogatott el egyszer Budára, és a hely megtetszett neki. Természetesen lehettek és bizonyosan sokan voltak is olyan előfizetői a *Pesti Hírlapnak*, akik nem laktak Budapesten, és egyáltalán nem is ismerték a várost. A budapesti helyi politika a lapnak csak kis részét foglalta el (és annyit Mikszáth *Országos Hírlapjában* is elfoglalt), az anyag nagyobb része országos érdeklődésre tartott számot. De ennek a nem helyi előfizetőnek az alakja, aki turistaként „itt járt” [9., kiemelés tőlem], akár a fikcionalitás jelzése is lehet.

...Mátyás, Lajos élettől pezsgő királyi székhelye becsületes öreg katonatisztek csöndes asyluma, a temető előszobája legyen.¹⁹

Ez a cikk folyamatosan egy másik szövegre referál (amely azonban elvileg sem hozzáférhető: a levelet nem közölte a lap, az olvasó pedig nem mehet be a szerkesztőségbe, hogy elolvassa az eredeti levelet), és az a szöveg nem szatíra. Javaslát ugyan, de nem a *Modest Proposal* módjára. És ebben a nem szatirikus szövegben szatíra van. Itt még azt se mondhatjuk, hogy a szöveg által leírt életszituáció lehetne szatíra-alapanyag: Buda nem a magyar Grác, nem laknak ott penzionált katonatisztek nagy számban, mindez csak a levélíró ötlete, javaslata. Vagyis nem a világban, hanem a szövegben van a szatíra, ami nincs benne, csak akár benne is lehetne. Az egész problémába a végső csavart Bisztray Gyula kommentárja viszi: „Ez a kis cikk nemcsak keserű hangú szatíra, hanem egyúttal negatív előjelű parainézés is”. Eltekintve most attól a kérdéstől, hogy mi az ördög lehet a „negatív előjelű parainézés”, az a Mikszáth-szöveg lesz a szatíra, amelyik megmutatja, milyen szatíra van egy másik, nem szatirikus szövegben. A mikszáthi szóhasználatban a szatíra jelentése talán 'szatirikus potenciál', a Bisztray-féle szatíra pedig olyan szöveg lesz, amely ezt a potenciált kibontakoztatja, és a csavar itt abban van, hogy a szöveg ezúttal egy másik szöveg potenciálját aktualizálja.

De a szatíra lehet Mikszáthnál valamiféle beszédmód, hangulati töltet, retorikai eszköz is. Nehéz megmondani, melyik is, amikor Szilágyi Dezsőről ilyeneket mond: „válaszában Ugron forrongására finom, elegáns, de mélyreható szatírárt használt”²⁰ vagy „Maró szatírát otthon hagyta”.²¹ Vagy amikor Vas Gerebenről ezt írja: „Tud bánni a gúnnyal, van szatírája”.²² Hogy az ember szatírárt használ, vagy hogy szatírája van (amit magával vihet, vagy otthon hagyhat), azt hiszem, ilyesmit manapság nem nagyon mondunk. De a szatíra itt megint csak valamiféle potenciál, amelynek létezéséről attól függetlenül tudhatunk, hogy az adott szituációban megvalósul-e, mert nem az aktuális nyelvi megnyilatkozáshoz, hanem a személyhez kapcsolódik. És egy másik, szintén Szilágyival kapcsolatban álló hely szerint a szatíra megnyilvánul.

[Polónyi] említette, hogy egy nagy múltú államférfiú úgy nyilatkozott volna a tegnapi vitáról, különös, hogy a Ház két leggorombább embere tart egymásnak felolvasást az illemből. Az aperçu nagy derűtséget keltett a baloldalon, mert hangosan és halkán azt rebesgették, hogy az az államférfi maga Tisza lenne. [...] Ezt a hiedelmet azonban csakhamar eloszlatta maga Tisza, ki Szilágyi után szót kért, s kijelentette, hogy a neki tulajdonított megjegyzést

¹⁹ Mikszáth 1970: 10.

²⁰ Mikszáth 1987c: 113.

²¹ Mikszáth 1988b: 62.

²² Mikszáth 1906: ix.

csak hallotta, de nem tőle eredt[.] »a megnevezett uraknak legalábbis egyikét, ha nem is mindkettőt, arra a kifejezésre, hogy a Ház leggorombább tagja, teljesen méltatlannak tartja«. A szélsőbalról a szavakban nyilvánuló maró szatírárt úgy akarták parírozni, hogy közbekiáltottak: »Melyiket?«. ²³

Miben is áll ez a szatíra, ami itt megnyilvánul Tisza Kálmán szavaiban? Azt állítja, nem is mondhatta ő, hogy Polónyi és Szilágyi a Ház két leggorombább tagja, mert csak az egyiket tartja igazán gorombának, mindenki sejtheti, melyiket (Polónyit). De a szélsőbal Polónyi védelmében úgy tesz, mintha ezt nem lehetne kitalálni, vagyis megerősítik az eredeti poén igazságát: szerintük a két képviselő egyformán goromba. De persze a Tisza-megnyilatkozás attól olyan szellemes, hogy valójában egyáltalán nem cáfolja az eredeti *bon mot*-t maga sem: ha az egyik teljesen méltatlan is arra, hogy a leggorombább legyen, még lehetnek ketten a két leggorombább tag. Csak annyit állít, hogy ha Szilágyi is a második leggorombább, attól még nagyon nagy lehet a különbség kettejük gorombasága között. Mindenesetre úgy látszik, két politikus gorombaságának méricskélésében, a gorombasági rekord kérdésében szatíra van, amit Tisza beszéde megnyilváníthat. A szatíra megint csak nem a szöveg sajátossága, hanem valahol a szöveg túl, a világban van, még ha esetleg csak potencialitásként is.

SZÖVEG

Mindazonáltal nem ritka, hogy Mikszáth bizonyos konkrét szövegeket nevez szatírának. Amikor még csak készülődött az *Új Zrínyiász* megírására, már sok olvasó tudakozódott – állítja egy afféle beharangozóban –, hogy „tréfás elbeszélés lesz-e, vagy valami szatíra”. ²⁴ A tréfás és a szatirikus szembeállítás első pillantásra furcsa, de tulajdonképpen pontos lehet. A tréfa itt talán felszabadító, önmagáért való viccelődés, míg a szatírába beleértődik a társadalomkritikai szándék. Mindenesetre itt a szatíra maga a (tervezett) szöveg lehetne, nem pedig annak valamiféle implikációja, aspektusa vagy potenciálja. Hasonlóképpen nevez egy kis történetet szatírának *Az igazi humoristák* „A megcsúfolt falvak” című fejezetében: „Igazi szatíra a fokiakra, hogy amikor egy elhullatott szőlőszemet találtak az úton, az egész község összeszaladt a csodájára, mi legyen ez a különös tárgy: végre is kisütötték, hogy az krokodilus s cséplőkkel verték agyon”. ²⁵ Ez a bekezdés egy olyan sorozatba illeszkedik, amelyben különböző falvakra mondanak rosszakat más falvak lakói. Megalázó gúnyolódások ezek. A fejezet bevezetésében ugyan azt állítja Mikszáth, hogy a magyaroknál még itt is „objektív humor nyilatkozik: szeretetreméltó, játszi és rosszakarat nélküli” (uo. 296.), de azért azt is megjegyzi, hogy „az olyan megcsúfolt faluban mindig

²³ Mikszáth 1987b: 121.

²⁴ Mikszáth 1957b: 235.

²⁵ Mikszáth 1968b: 298.

oda van támasztva a vasvilla a kapuajtóhoz”. Vagyis a játszi és objektív humor céltáblái alkalmasint ölni tudnak érte. És azt sem lehet komolyan venni, hogy „az olyan enyvelgések, [...] hogy a tót nem ember, [...] bizony ártatlan dolgok”. (Uo.) Inkább brutálisan bántó tréfáknak látszanak ezek, amit a narrátori diskurzus jó előre megpróbál diszkurzív eszközökkel megszelídíteni egy hízelgő nemzeti énkép fenntartása érdekében. Mindenesetre a többi példát nem nevezi szatírának. Ennek valószínűleg semmi jelentősége nincs: pusztán a példák elősorolásában volt szükség némi retorikai változatosságra. Ha mégis szatírabb vagy igazabb ez a példa a többinél, akkor az a vázlatos előadás ellenére is jól látható narratív felépítésnek köszönhető: azt a tényt, hogy Fokon nem terem meg a szőlő, olyan jól ismert elbeszélési sémába ágyazva mutatja meg, amelyben az ismeretlen jelenséggel találkozó embercsoport viselkedése valamiképpen tipikus. Tanácskozás és végül olyan döntés, amely (ezúttal abszurd módon indokolatlan) agresszióhoz vezet az ismeretlennel szemben.

Egy 1883-as parlamenti karcolatban „a jó öreg Prileszky fölmelegít néhány jó szatírát a múltból”, melyek közül egyet részletesen ismertet a szöveg, mintegy oldalnyi terjedelemben. Ez a szatíra arról szól, hogy egy osztrák politikus meghalván rájön, hogy a mennyországba csak koldusok juthatnak be, mire így kiált fel: „Istenem, de csak jó a magyaroknak ez a mi osztrák kormányunk! Mindnyájukat a mennyországba juttatja, mert mindnyájukat koldusokká teszi.”²⁶ Az égben játszódó fantasztikus történetnek valószínűleg csak a csattanó ad szatirikus jelleget (ha ad), amely az értékfogalmakat (Mi a jó kormányzat? Mi a jó a magyaroknak?) a vallási és a politikai diskurzus összekeverésével bizonytalanítja el.

Van azonban Mikszáthnak egy olyan írása is, amelyben a szatíra nem verbális szöveg, hanem – mondjuk úgy – installáció vagy performansz (igaz ehhez is csatolni kell egy értelmező szöveget): „Még ma is mesélgetik okoskodó parasztok falusi lakadalmakon, vagy a szüreti tűzeknél csigért iszogatva a nagy császárnak szatíráját, mely akkor egészen igaz volt, s mely még ma sem bír átváltozni egészen nem igazzá”.²⁷ A szatíra az, hogy a Mária Terézia által szervezett lóversenyen fia, József olyan négy lóval jelenik meg, melyek közül az egyik csontsovány gebe, a másik szilaj és kezelhetetlen, a harmadik rettentő kövér, a negyedik vak. A magyarázat szerint a kollekció célja „a politikai helyzetet [...] feltárni”: az első a nép, a második a papság, a harmadik a nemesség, és a negyedik maga a császárnő, aki mindezt nem látja. Az értelmező szöveg nélkül a szatirikus (tehát politikai, társadalomkritikai) jelleg talán nem érvényesül, de a lóversenyre érkező, a versenyzésre négy egészen különböző módon, de egyaránt teljesen alkalmatlan ló együttese valószínűleg önmagában is elég groteszk kép ahhoz, hogy kiköveteljen valamilyen allegorikus értelmezést. Ha nem maga a „szerző” nyújtja ezt az értelmezést, akkor megtenné más.²⁸ Furcsa, hogy a no-

²⁶ Mikszáth 1969b: 136.

²⁷ Mikszáth 1975b: 123.

²⁸ Ezzel a kikövetelt allegorézissel kapcsolatban azonban érdemes megemlíteni egy majdhogy-

vella címe legendának nevezte azt, amit a zárlat szatírának, de ez nem változtat azon, hogy a szatíra itt mint vizuális kvázi-műalkotás jelenik meg.

A *Bende püspök és Léva*y című szövegben mintha az önmagát helyesbítő újság közleményeinek sorozata képezné a szatírát, Egy püspök és egy képviselő találkozását elbeszélő apróságról előbb azt ismerik el a képviselő tiltakozása miatt, hogy „*részben* tévedésen alapszik” (kiemelés az eredetiben), mert más képviselővel esett meg, majd amikor a püspök is tiltakozik, akkor azt, hogy „*részben* tévedésen látszik alapulnak”, mert más püspökkel történt. A szatíra így a tévedéseit csak nagy vonakodva elismerő sajtóra vonatkozik, és tulajdonképpen az öt szöveg (az eredeti hír, a két olvasói levél közlése és a két szerkesztőségi közlemény együtt, vagy pontosabban ezek egymásutánja adja ki a szatírát. Ezért fogalmaz így az elbeszélő: „Eh, *csináljunk* vele egy szatírát arra az álszeméremre és makacsságra, mellyel a sajtó görcsösen ragaszkodik téves állításaihoz, sokszor tiszteletreméltóbb érdekek rovására is”.²⁹ A szatírát itt a szerkesztőség mintegy kollektíven csinálja – hacsak nem arról van szó, hogy a szatíra maga az eseményeket elbeszélő írás, *A diplomata püspök* lesz, és akkor a csinálás az írás szinonimája.

Mert azért a szatírát általában Mikszáthnál is inkább *írják*. Egyes szám első személyű narrátort szerepeltető publicisztikai szövegekben többször elhangzik, hogy a szatíraírás valamilyen visszasság vagy akár tévedés meglátásán alapszik. Ez maga a juvenalisi koncepció, ami a publicisztikában is kísért itt-ott. Lássuk a legfeltűnőbb példát, egy 1883-as országgyűlési karcolat elejét:

Sic transit gloria mundi.

Új idők, új emberek. S az új emberek talán csak azért kicsinyek, mert még újak. Semmi sem csalékonyabb, mint a szemmérték.

De félre ezzel az elégiai hangulattal most, hiszen szatírát kell írunk, s nem ellágyuló költeményt biztató refrénekkal.

Igen, szatírát, s ezt azzal kezdjük, hogy ideírjuk ritkított betűkkel a dátumot:

A n n o m i l l e s i m o o c t o g e n t e s i m o . . .

Bizony jó azt a dátumot ideírni... mert hiszen katolikus és zsidó kérvények vannak a napirenden. S az olvasó meg azt hihetné, hogy ott vagyunk valahol

nem teoretikus Mikszáth-szöveget (*Kis híja, hogy kritikus nem lettem*), amelyben az egyes szám első személyű elbeszélő kénytelenségből megírja a lapba egy Hogarth-kép kísérszövegét Pulszky Károly helyett. Utóbb a műkritikus botrányosnak találja a kommentárt, merthogy a főhős nem ismerte fel a kép allegorikus jellegét, és Anglia perszoniifikációját a napi bevételt számláló szolgálólánynak, a kezét Anglia felé nyújtó pápát enyelgő katonának nézte. Csakhogy a szakirodalom átnézése után kiderül, hogy a nem allegorikusan olvasó amatőrnek van igaza, aki az ábrázolást egyszerű választási életképnek vette. Eltekintve attól, hogy a szakirodalom itt megadja a kép helyes jelentését, és van egyetlen érvényes értelmezés, amely szembeállítható a tévedésekkel, az is világos lesz, hogy a kép semmiképpen sem értelmezi önmagát, hanem értelmező szövegek hozzárendelésével kapja meg a jelentését. (Ld. Mikszáth 1975a.)

²⁹ Mikszáth 1988c: 79 [kiemelés tőlem].

a múlt századokban a vallási sérelmeket orvosló diétákon, s a tekintetes KK és RR-ek bölcs disputájának deskriptumát nyújtom itt extrahálva.³⁰

Juvenalisra nemcsak az utal, hogy a szatírárt írni *kell*, hanem a rengeteg latin kifejezés is. De persze a latinnak kettős a funkciója. Nemcsak a római irodalmi tradíciót idézi meg, hanem a magyar történetírást is, vagy legalábbis a magyar politikának azokat a (nem is annyira régi) korszakait, amikor a hivatalos nyelv a latin volt. Miért is kell tehát szatírárt írni? Éppen azért, mert a jelen úgy fest, mintha a távoli múlt lenne. A társadalmi lét anomáliáit a szatíra fejezheti ki adekvát módon.

Innen nézve nem meglepő, hogy Mikszáth parlamenti karcolatait már a kortársak is szatirikusnak tekintették.³¹ Ebből a szempontból sokatmondó egy 1886-os szöveg, amely egy a karcolatokat kritizáló nyilvános megszólalást idéz és dekonstruál.

Egy lap pedig azzal tartja fenn előfizetőit, hogy e Háznak egyik vagy másik alakjáról naponta komikus és szatirikus tudósításokat közöl; akkor ne csodálkozzunk, hogy nem övezi nagy nimbus a képviselőket.

Hüm! Ez alighanem vonatkozik az én karcolataimra?

Hát igazán a »Pesti Hírlap« rombolná le a képviselők nimbuszát?

(Ne tessék szatirizálni tisztelt képviselő úr.)³²

A *Pesti Hírlap*ban Mikszáth arról számol be, hogy a parlamentben Komlóssy képviselő „pocsékká tette a lapokat és az újságírókat”, minek során elejtett egy célzást a „komikus és szatirikus tudósításokra”, amit a tudósító itt magára és lapjára vonatkoztat. Vagyis a tudósítás reflektál a tudósításokat ért kritikára. És ebben a kontextusban feltételezheti, hogy az ő lapját és az ő rovatát olvasók nem nagyon azonosulnak Komlóssy értékrendjével, miáltal a kritika egyúttal megjutalmazza az olvasót, ha valamiféle csoportidentitást érez. A *komikus* és a *szatirikus* nem látszik fogalmilag elkülönülni itt, de együtt a kettőnek Komlóssy szubverzív hatékonyságot tulajdonít. A képviselőséget mindenesetre olyan tabutémának igyekszik beállítani, amihez a komikus-szatirikus beszédmódnak nem szabadna hozzáférnie. Egy konzervatív társadalomeszmény nevében ugyanis a törvényhozók nimbuszát (mondjuk: tekintélyét) általános közösségi értéknek tekinti. Az implikáció körülbelül ez: ha az alávettettek számára evidens a hierarchia csúcán levők tekintélye, akkor a döntéseket, a kialakuló viszonyokat is vita nélkül elfogadják, és ez eredményezheti a társadalom zavartalan működését. Mikszáth ezzel a társadalomeszménnyel nem azonosul, és ehelyett a nimbuszt a személyes teljesítményhez kötné a maga liberális szemléletében: „Én azt hiszem,

³⁰ Mikszáth 1969a: 81.

³¹ Magam a bahtyini szatírakonceptió alapján – egy egészen más célú vizsgálódás keretei között – más álláspontra helyezkedtem korábban. Hajdu 2010: 68–87.

³² Mikszáth 1978: 176–177.

mindenkit annyi nimbusz övez, amennyit megbír. [...] S aki mennyit megbír, annyit abból meg is tarthat. Egyes embereké, az igaz, nő az időben aszerint, hogy cselekszenek és beszélnek, másoké ismét csökken.” (Uo.) Komlóssy álláspontja nagyjából konzisztens: ha a nevetés diskurzusa egyáltalán hozzáfér azokhoz, akiknek szerinte megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel kéne rendelkeznie, akkor az egész struktúra sérül: ha bárki megkérdőjelezi a tekintélyt, akkor arról kiderült, hogy nem megkérdőjelezhetetlen. Talán úgy látszik, hogy ez az eszmény- és érvrendszer anakronisztikus és nyilvánvalóan működésképtelen volt a XIX. század legvégén, de igazság szerint mindmáig velünk él. Mikszáth nem is a korszerűtlenségére hívja fel a figyelmet, hanem a „Ki beszél?” kérdésére, hogy az ilyen tekintélyelvű társadalom működtetésében leginkább azok érdekeltek, akik teljesítményüktől függetlenül kaphatják meg a nimbuszt, ha egyszer az elitbe tartoznak. Hiszen itt Komlóssy képviselő saját magának pusztán mint képviselőnek követel tetteitől és szavaitól független nimbuszt. És éppen ezt, illetve azt az állítást, hogy nimbuszát nem saját szavai és cselekedetei, hanem az ezekről szóló hírlapi beszámolók csökkentik, titulálja a hírlapíró szatírizálásnak. És így a parlamenti beszéd lehet intencionálatlan szatíra, de a hírlapi újraelbeszélést ez valószínűleg még nem tenné szatírává. Mindenesetre a szatíra szerint a szatíra-kritika is szatíra.

SZATÍRÁK

Az eddigiek alapján nehéznek tűnik bármiféle mikszáthi szatíra-konceptiót felfedezni, ami túlmenne azon, hogy a szatírában kell lennie valami visszajára fordulásnak, ami vicces és alkalmasint, de nem feltétlenül egy társadalomkritikai diskurzusban jelenik meg. Van azonban három olyan szöveg is, amelyeket alcímük vagy bevezetésük szatírának nevez. Vegyük végezetül szemügyre ezeket az írásokat, hátha kiderül belőlük valami.

Az *Egy rab története, bevezetéssel* először bemutatja Kozma Sándor királyi főügyész alakját, mégpedig egy olyan elbeszélő szemszögéből, aki nem hajlandó haladni a haladó világgal, aki maga nem alakul, mert: „Én az öregapámat tartom okos embernek, és nem az unokáimat”.³³ Ez a maradinak ábrázolt beszélő készül gúnyolódni:

Hát már most abban sántikálok, hogy amikor Kozma Sándor, akit én a modern irány megtestesülésének tartok, olyasvalamit csinál, amiben neki van igaza (mert bizony sokszor csinál és mond olyat), azt szép csendesesen elnyelem, hanem mikor olyan valamit csinál, amiben ő téved, abból én rögtön szatírárt komponálok.

Mert hiába, tartsuk fenn az apáink észjárásának okos voltát, ahogy lehet.

³³ Mikszáth 1980b: 99.

A beszélő tehát nemcsak elfogultnak mutatja magát, hanem azt is állítja, hogy az elbeszélendő anyagot egy maradi politikai álláspont érdekében manipulatíván fogja előadni, és ez az előadás lesz az implikációk szerint a szatíra. Csak hát egy ilyen önreflexió, a manipuláció és az elfogultság nyílt beismerése eleve ironikusnak hat, és mintegy a beszélő megalkotottságát hirdeti. Így aztán ez a bevezető mind azoknak az elemzőknek az álláspontját igazolhatja, akik a szatíra mint olyan retrográd jellegét hangsúlyozzák, mind azoknak, akik ezt a retrográd jelleget a kifejezetten ostoba beszélő megalkotottsága miatt megkérdőjelezik vagy legalábbis elbizonytalanítanak.

Maga a történet arról szól, hogy a főügyész megpróbál példát mutatni a társadalomnak: csószként alkalmaz egy volt rabot, mert a börtön talán megjavítja a bűnöst, de mit ér, ha aztán nem kap becsületes munkát. Mindenkinek dicsekszik is megjavult rabjával. A poén az lesz, amikor a csósz azt ajánlja neki, hogy a megroggyant préház renoválását finanszírozandó kössön az épületre biztositást, a többit majd ő elintézi. Kozma hosszú estéken beszélgethetett a volt bűnösrel arról, hogy milyen jó is becsületesen élni, mennyivel jobb csószként dolgozni, mint a börtönben ülni, és András csósz ilyenkor könnyek közt nézett fel az égre, de mint kiderül, egy bűncelekmény elkövetésével szemben azért nem alakultak ki benne erkölcsi gátak. A zárómondat így hangzik: „...A főügyész elnevette magát, de el is komorodott, és azóta senkinek sem dicsekszik többé az »átgyúrt ember«-ével”. Először is nevetés: valóban komikus, hogy a volt rab a királyi főügyésznek azt ajánlja, kövessenek el együtt egy bűncelekményt, ráadásul annak, aki hosszú ideje bizonygatja neki a törvénytisztelő magatartás előnyeit. De ez egyben a főügyész felsülése is: ezzel az egyedi példával ő azt próbálta bebizonyítani, hogy a bűnözők megfelelő társadalmi környezet biztosításával átgyúrhatók, és most kiderült, hogy nem. Úgy látszik, a modern eszmékkel szemben egy másféle emberkép bizonyult helytállóknak. Nyilván erre következettene a beszélőnk is, csakhogy valójában Kozma tévedése nem ebben áll. Nem feltétlenül abban tévedett, hogy az ember átgyúrható, hanem abban, hogy egyéni akciókkal a társadalmi rend iránt lojálissá tehető. Amikor ő egy embernek a saját birtokán állást ajánlott, semmit sem tett a rendszer megváltoztatásáért, és András emiatt csak személyesen neki lehetett hálás. Ő valóban teljes lojalitást érez, de csak az iránt a személy iránt, akinek életkörülményei változását köszönheti. Valójában egy premodern, patriarchális rendben próbált megoldást találni egy egyedi problémára, és ezt rendszerszerű megoldásként bemutatni modernizáló törekvései érdekében. Ez volna tehát a tévedés, de nem eldönthető, hogy ennek a tévedésnek szatirikus ábrázolása végül is merrefelé vág. A humánus modernizáló törekvések ellen? (A modern irány fő képviselője sül fel.) A modernizálódás olyan aktivistái ellen, akik valójában patriarchális gondolkodásúak? (Bár ettől még sok jó dolgot csinálhatnak.) Az olyan *episztémé* ellen, amely egyedi tapasztalatokat elhamarkodottan általánosít? (Kozma felsüléséből nem következik, hogy a bizonyítandó tétel hamis, és az elbeszélő ugyanazt a stratégiát alkalmazza, mint a kigúnyolt személy: egyetlen dekontextualizált esettel akarja saját tételét bizonyítani.)

Egy 1890-es karcolat műfajmegjelölése: „Kedélyes szatíra”. A cím a különböző típusú metaforák összekeverésével vált ki komikus hatást: *A vén gouvernante és csirkéi vagy Irányi Dániel és a magyar Danton*.³⁴ Magából a szövegből rögtön kiderül, hogy „a vén gouvernante” Irányi Dániel csúfneve, de a csirkék metaforája egészen másféle; talán a nevelőnőre bízott fiatal lányokra alkalmazott férfi-metaphora ez, viszont akkor a nevelőnő helyett kötél kellene. Ráadásul a két címvariáció parallelizmusában (mellérendelés „és” kötőszóval, első helyen ugyanannak a személynek kétféle megnevezése) a második helyen álló elemek egyáltalán nem párhuzamosak: Irányit két viszonyrendszerben helyezi el, először a „mezei” párttagokkal szemben, másodszer a rivális pártvezérrel szemben. De a két címvariáció egyben khiasztikus is: a függetlenségi párt vezetőinek gúnynevei (Irányi és Eötvös) fogják közre a másféle neveket. Maga a karcolat két történetet mesél el. Az elsőben Irányit aggasztja egy felléptetendő képviselőjelölt republikánus híre, ezért kötelezvényt írat vele alá, hogy semmit sem fog tenni a Habsburg-dinasztia ellen. A másodikban maga a király aggódik, hogy „a galamblelkű Dani bácsi” kiszorulásával a függetlenségi párt új vezére, Eötvös Károly bizonyosan „lehetetlen forradalmi” követelésekkel fog előállni. A *Burgban* folyamatosan figyelik, milyen sérelmeket hangoztat a függetlenségi lapja, az *Egyetértés*, míg végül előjön a fő sérelem, hogy az ő politikusaikat nem hívják meg az udvari ebédekre. A magyar Danton ambíciója tehát, hogy a király asztalánál ehessen. A fő üzenet, úgy látszik, az, hogy még a radikalizálódó függetlenségi párt is abszurd módon lojális az uralkodó iránt.

De egy pillanatra térjünk még vissza az alcímhez. Nem oximoron ez? Lehet a szatíra kedélyes? Avagy: talán éppen a kedélyesség az, az igazi függetlenségi érzelem, az igazi forradalmi hév hiánya, amit a beszélő kritizál a pártban? Csak-hogy a karcolat beszélője itt is megjelenik, és elárulja, hogy politikailag Irányi és Eötvös ellentáborához tartozik. Így fogalmaz: „Mert én tárgyilagos ember vagyok, aki a szélsőbalról is elismeri, ha valami jót csinál”. (Uo. 49.) Már tudni-illik, hogy találó gúnynevet adtak egyik vezérüknek. Egy olyan beszélő gúnylódik tehát a függetlenségi párt politikájának következtelenségén, aki beismerten nem azonosul azzal a párttal. De nemcsak elfogultságát hirdeti nyíltan, hanem saját második elbeszélésének kitaláltságát is. Ez az, amelyikben a király a főszereplő, aki végül az *Egyetértés* friss számát elhelyezteti a királyi archívumban mint „lojális nyilatkozatot” vagy „hódoló ódát”. A karcolat zárórésze így kezdődik: „Az Eötvös cikke tehát az én cikkem szerint benn volna már a csász. kir. levéltárban” (uo. 51.). „Cikkem szerint” és „volna”: az egész csak játék. Ehhez a játékhoz még az járul hozzá végül, hogy idézi a kormánypárti napilap jövőbeli híradását az ügy megoldásáról. Ezt a jövőbeliséget (tehát a fikcionalitást) szintén explicitté teszi: „hogy a Nemzet erről írandó entrefiletjét már most anticipáljuk” (uo.). És a cikk a *Nemzet* stílusának paródiájával zárul. A következő vonások látszanak egyezni az előző szövegből elvonatkoztatottakkal: egy

³⁴ Mikszáth 1987a.

elfogult beszélő láthatóvá tétele és egy igen bizonytalan álláspont a gúny tárgyául választott jelenséggel kapcsolatban. Ahogyan ott nem derült ki világosan, mit kell gondolni a büntetésügy modernizálásával kapcsolatban, itt a Habsburg-ház iránti lojalitás értéke a kérdéses. Az a király, aki éjjel-nappal Eötvös politikai céljain aggódva gyötrődik, legalább olyan nevetséges, mint az udvari ebédért ácsingózó függetlenségiek, és az *Egyetértés* éppúgy megkapja a magáét, mint a *Nemzet*.

A *kodifikátor és a javaslat* című szöveg a közigazgatási reform végeláthatatlan vitájának közepette jelent meg a következő alcímmel: „Szatíra dióhéjban”. Minthogy a lap (Mikszáth ekkor, 1891 tavaszán a frissen indult *Magyar Hírlap* főmunkatársa volt) bőven tartalmazott cikkeket a törvényjavaslatról (más néven a közigazgatás államosítása) és a parlamenti vitáról, a szöveg a kontextus vázolására alig veszteget szót. Tudottnak veheti, milyen javaslatra utal a cím, és egyáltalán milyen politikai történések közepette kezdődik el a beszéd a következőképpen:

Az ellenzék sincs üres kézzel. Polónyinak van közbeszólási gyára, Ugronnak elokvenciája, Meszlényinek vannak ötletei, Eötvösnek adomái, Ábrányi Kornélnek van szelleme – Irányinak pedig van múltja.

Hogy ki csinálta a következő ötletet közülük, isten a megmondhatója. De végre is, egy élc se megvetendő fegyver. Mar, mint a vitriol, a szelídebb faja, mint a lág. A gömböstű csak gömböstű s néhol, ha elevenre talál, vércsepp bugyog fel utána.

Beszélik (persze csak komponálva van), hogy a közigazgatási törvényjavaslat egyik kodifikátora közölte a kész javaslatot egy nagytekintélyű közigazgatási szakemberrel, a véleményét kérve róla.³⁵

Az ellenzék erényeinek katalógusa természetesen degradáló: mindenkinek csak egy erénye lehet, és maga a felsorolás antiklimaxszal végződik, az egyik emblemikus figurának egyetlen bevethető eszköze az aktuális politikai küzdelemben a múltja. De már maga a felsorolás is válasz arra az odaértett vélekedésre, hogy az ellenzéknek semmilyen eszköze nincs. Vagyis a beszélő itt is egy elfogult pozíciót vesz fel már a legelején. A korabeli olvasók természetesen nagyjából sejtették, milyen pozíciót várhatnak a frissen induló napilaptól, hiszen megjelenését számos híradás előzte meg a többi lapban, valamint előfizetés-gyűjtés, hirdetések mindenfelé, amelyek már előre elhelyezték a lapot a napisajtó palettáján. A viszonylag precíz pozicionálás fontos volt a leendő előfizetők megszólításához, érdeklődésük felkeltéséhez. A lap főszerkesztője, Horváth Gyula éppúgy a szabadelvű párt országgyűlési képviselője volt, mint Mikszáth, a főmunkatárs. A *Hétben* megjelent (*A Hét* és a *Magyar Hírlap* együttes előfizetési akcióját hirdető) szöveg így fogalmazott: „Az új lap [...] szabadelvű programot

³⁵ Mikszáth 1987d: 128.

tűzött ki, de azért teljesen független lesz úgy a kormánytól, mint a párttól”.³⁶ Egyes kortársak, mint például Benedek Elek, egy a szabadelvű párton belüli csoport (a Tisza Kálmán bukása után is megmaradt „Tisza-klikk”) orgánumát sejtették a leendő lapban.³⁷ Erre a feltehető olvasói előzetes elvárásra építhetett ez a szöveg, amely az új lapnak mindössze második számában jelent meg. Olyan „tárgyilagos” értékelését adja az ellenzék képességeinek, ami minden, csak nem elfogulatlan.

A második bekezdés ezek után látszólagos általánosítás az élcről mint politikai fegyverről, majd a harmadik bekezdéssel kezdődik a történetmondás. A bevezetés és a történet viszonya egyáltalán nem világos. A „beszélük”-hez nyilvánvalóan általános alany tartozik, de azt azért meg lehetne mondani, hol, milyen körökben beszélük a következő történetet. Ha az élc az ellenzék fegyvere a kormány ellen, és a szöveg hátralevő teljes része egy vicces történet, amelynek éle a kormány törekvései ellen vág, akkor ezt a beszédet logikus lenne valamiképpen az ellenzékkel hozni kapcsolatba. Olyasmi képzelhető el, hogy „például azt is ők beszélük” (amely esetben a kezdő sorok beszélője egyszerűen átadná a szót), vagy „mondhatnák például ezt is” (amely esetben példát mutat nekik, de egyben beleolvad az ő diskurzusukba). Akárhogy is, az a távolság, amelyet a bevezetés létesített a beszélő és az ellenzékiek között, feloldódik a továbbiakban.

Az előadott satíra valóban nagyon rövid. A megkérdezett jogtudósok két kifogása van a törvényjavaslattal szemben: „túlságos hosszú és félreértésekre ad alkalmat”. Ezután egy névgyjre felírja saját változatát:

Törvényjavaslat a közigazgatás államosításáról

1. §. Aki Magyarországon valamely közigazgatási hatalmat gyakorol, azt a belügyminiszter nevezi ki.
2. §. Magyarországon minden élő embernek a belügyminiszter parancsol.
3. §. A vármegyék autonómiája azonban teljes épségben fenntartatik.³⁸

Magyarozatként még hozzáfűzi: „Ugyanaz van benne, ami az önökében, de rövidebb, világosabb, és félreértésekre se ad alkalmat”. (Uo. 129.) A kodifikátor nagyon megörült a tudós véleményének, mert a jogászai teljesítmény elismerésének hitte, amely csak kis csiszolásra (rövidítésre, pontosításra) szorul. Végül viszont kiderül, hogy a jogász a törvényjavaslat hosszát pusztá ködösítésnek tartja, amely elfedi a kormány abszolút központosító törekvéseit. Tessék akkor brutális világossággal fogalmazni, különben még valaki félreérti, és azt hiszi,

³⁶ Rejtő – Suhai 1987: 181.

³⁷ Annak a forrásanyagnak a fényében, amit Rejtő István és Suhai Pál összegyűjtött a lap indulásáról (Rejtő–Suhai 1987), tévedésnek kell minősítenünk Buzinkay Géza állítását, miszerint „A mérsékelt ellenzéknek nevezett, gróf Apponyi Albert vezette párt alapította [...] a *Magyar Hírlapot* (1891–1938)” (Kókay–Buzinkay–Murányi 2001: 181.). Annak a pártnak aztán semmi köze nem volt a laphoz.

³⁸ Mikszáth 1987d: 128.

szabad országban él. Ráadásul világos, hogy a 3. § ellentétes a 2. §-sal. Vagyis a kormány hangoztat valamiféle hagyományörző szlogent, miközben a fenntartott intézményt teljesen kiüresíti. A hangoztatott elvek és a valós cselekvés ellentétének komikus feltárása lenne a szatíra? Valószínűleg; de ne feledjük a három szöveg közös sajátosságait: elfogult beszélő, akinek elfogultsága reflektáltan mutatkozik meg, hangsúlyozottan fikciós jelleg („persze csak komponálva van”), és végül bizonytalanság abban a tekintetben, hogy ki is a gúny céltáblája igazából. Leginkább mindenki. Beleértve természetesen magát az elfogult beszélőt is.

ÖSSZEGZÉS

Ha láthatók is bizonyos közös karakterjegyek Mikszáth azon szövegeiben, amelyeket maga a diskurzus szatíráknak nevez, és még ha ezek a felismerések általánosíthatónak látszanak is az ő „szatirikus” szövegeire, nem feledkezhetünk meg arról a terminológiai zűrzavarról, amely Mikszáth (és – tegyük hozzá – kortársai) fogalomhasználatában megmutatkozott. Az ironia, a paródia, a tréfa, az élc és még ki tudja, hány fogalom alkot egy olyan konglomerátumot (talán nevezhetnénk fogalomfelhőnek is), amelybe a szatíra anélkül tartozik bele, hogy pontosan rögzített helye volna, vagy viszonya a többihez pontosan definiálva volna.

| BIBLIOGRÁFIA

- BISZTRAY Gy. 1970. Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok* 11. In: *Összes művei* 61. S. a. r. B. Gy., Budapest, Akadémiai.
- BRAUND, S. H. 1988. *Beyond Anger. A Study in Juvenal's Third Book of Satires*. Cambridge, Cambridge UP.
- BRAUND, S. H. 1992. *Roman Verse Satire*. Oxford, Oxford UP.
- GYULAI P. É. n. *Költemények*. Gy. P. munkái, 1. köt., Élő könyvek, magyar klasszikusok 31. Budapest, Franklin-Társulat.
- HAJDU P. 2010. *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek*. Budapest, Argumentum.
- KÓKAY Gy. – BUZINKAY G. – MURÁNYI G. 2001. *A magyar sajtó története*. Budapest, Sajtóház.
- MIKSZÁTH K. 1906. Vas Gereben 1823–1868. In: Vas G. *Nagy idők, nagy emberek*. Budapest, Fanklin-Társulat, v–xi.
- MIKSZÁTH K. 1956a. A kis primás. In: *Összes művei*. 4. köt., Budapest, Akadémiai, 69–120.
- MIKSZÁTH K. 1956b. A romantizmus. In: *Összes művei*. 4. köt., Budapest, Akadémiai, 155–164.
- MIKSZÁTH K. 1957a. Az eladó birtok. In: *Összes művei*. 5. köt., Budapest, Akadémiai, 65–129.
- MIKSZÁTH K. 1957b. Milyen lesz „Az új Zrínyiász”? In: *Összes művei*. 10. köt., Budapest, Akadémiai, 235–237.

- MIKSZÁTH K. 1960. *A Noszty fiú esete Tóth Marival*. 1–2. köt., In: *Összes művei*. 20–21. köt., Budapest, Akadémiai.
- MIKSZÁTH K. 1962. 45. levél. In: *Összes művei*. 24. köt., Budapest, Akadémiai, 99–102.
- MIKSZÁTH K. 1967. Keresd az asszonyt? In: *Összes művei*. 56. köt., Budapest, Akadémiai, 87–89.
- MIKSZÁTH K. 1968a. Szigligeti. In: *Összes művei*. 54. köt., Budapest, Akadémiai, 43–45.
- MIKSZÁTH K. 1968b. Az igazi humoristák. In: *Összes művei*. 54. köt., Budapest, Akadémiai, 261–300.
- MIKSZÁTH K. 1969a. A t. Házból. [1883. jan. 21.] In: *Összes művei*. 65. köt., Budapest, Akadémiai, 81–83.
- MIKSZÁTH K. 1969b. A t. Házból [1883. febr. 10.]. In: *Összes művei*. 65. köt., Budapest, Akadémiai, 136–139.
- MIKSZÁTH K. 1970. Magyar Grác. In: *Összes művei*. 61. köt., Budapest, Akadémiai, 8–10.
- MIKSZÁTH K. 1974. A t. Házból [1884. okt. 17.]. In: *Összes művei*. 69. köt., Budapest, Akadémiai, 105–108.
- MIKSZÁTH K. 1975a. Kis híja, hogy kritikus nem lettem. In: *Összes művei*. 40. köt., Budapest, Akadémiai, 65–70.
- MIKSZÁTH K. 1975b. A négy ló legendája. In: *Összes művei*. 40. köt., Budapest, Akadémiai, 120–123.
- MIKSZÁTH K. 1978. A t. Házból. [1886. márc. 20.] In: *Összes művei*. 72. köt., Budapest, Akadémiai, 174–177.
- MIKSZÁTH K. 1979. Széchenyi és Matlekovits. In: *Összes művei*. 73. köt., Budapest, Akadémiai, 157–159.
- MIKSZÁTH K. 1980a. Az én asztaltársaim. In: *Összes művei*. 37. köt., Budapest, Akadémiai, 88–95.
- MIKSZÁTH K. 1980b. Egy rab története, bevezetéssel. In: *Összes művei*. 37. köt., Budapest, Akadémiai, 98–102.
- MIKSZÁTH K. 1987a. A vén gouvernante és csirkéi vagy Irányi Dániel és a magyar Danton. In: *Összes művei*. 79. köt., Budapest, Akadémiai, 49–51.
- MIKSZÁTH K. 1987b. Ki a vívát? In: *Összes művei*. 80. köt., Budapest, Akadémiai, 55–57.
- MIKSZÁTH K. 1987c. A mai ülés [1891. febr. 26]. In: *Összes művei*. 80. köt., Budapest, Akadémiai, 112–114.
- MIKSZÁTH K. 1987d. A kodifikátor és a javaslat. In: *Összes művei*. 80. köt., Budapest, Akadémiai, 127–129.
- MIKSZÁTH K. 1988a. Mikor a hóhért akasztják. In: *Összes művei*. 82. köt., Budapest, Akadémiai, 37–43.
- MIKSZÁTH K. 1988b. Szilágyi Dezső. In: *Összes művei*. 83. köt., Budapest, Akadémiai, 58–63.
- MIKSZÁTH K. 1988c. Bende püspök és Lévy. In: *Összes művei*. 83. köt., Budapest, Akadémiai, 76–80.
- REJTŐ I. – SUHAI P. 1987. Mikszáth Kálmán és a „Magyar Hírlap”. In: MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*. 80. köt., Budapest, Akadémiai, 178–191.
- SZALAY K. 1977. *Humor és szatíra Mikszáth korában*. Budapest, Magvető.
- TÓTH B. 1898. *Magyar anekdotakincs*. 1. köt. Budapest, Singer és Wolfner.